

## OBNOVA I ODRŽAVANJE JAVNIH PALAČA U DALMACIJI TIJEKOM XVII. I XVIII. STOLJEĆA

Darka Bilić – Krasanka Majer Jurišić

UDK:725.1:7.025.4>(497.58 Dalmacija)''16/17''

Izvorni znanstveni rad

Darka Bilić

Institut za povijest umjetnosti

Centar Cvito Fisković - Split

Krasanka Majer Jurišić

Hrvatski restauratorski zavod - Zagreb

U članku se razmatra odnos mletačke uprave prema državnim građevinama namijenjenima upravi, administraciji i sudstvu. Prikazani su slijed aktivnosti uključenih u projekte obnove, složenost administracije i financiranja, kao i dokumentacija koja je tom prilikom nastala. Također se govori o pokušajima stvaranja pravnih regulativa s ciljem boljeg održavanja javnih palača.

Mletačka Republika je dolaskom na istočnojadransku obalu početkom XV. stoljeća<sup>1</sup> u urbaniziranim centrima preuzela vlasništvo nad postojećim javnim palačama<sup>2</sup> te u njih smjestila organe svoje vlasti u provinciji. Većina javnih palača

<sup>1</sup> Dolaskom nove vlasti, osim teritorijalnih promjena, uslijedile su i promjene u političkom uređenju dotadašnjih gradskih komuna koje su kroz XIV. stoljeće bile samostalne jezgre u strukturi cijele regije. Općenito o vremenu i karakteristikama mletačke vladavine na području istočne obale Jadrana vidi primjerice u: M. Novak, »Sudstvo, državna uprava i gradnje u Mletačkoj Dalmaciji i Albaniji«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 6-7, Zadar 1960.; M. Novak, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom*, Zadar 1965.; Š. Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb 1980.; T. Raukar, »Komunalna društva u Dalmaciji u XV stoljeću i prvoj polovini XVI stoljeća«, *Historijski zbornik* 35, Zagreb 1982., 43-118; I. Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji 1409.-1797.*, Dubrovnik 1990.; F. C. Lane, *Povijest Mletačke Republike*, Zagreb 2007.

<sup>2</sup> Javne palače u Dalmaciji javljaju se u obliku komunalne palače koja obuhvaća i upravne i sudske, ali i prostorije privatne namjene kojima se koristi knez. Izdavanjem pojedinih funkcija ujedno se kao upravne građevine definiraju i drugi arhitektonski oblici: vijećnica, loža i kneževa palača, odnosno samostalne zgrade za potrebe zasjedanja vijeća, za sudske poslove te za stanovanje. Više o javnim palačama u Dalmaciji u vrijeme mletačke uprave u: K. Majer Jurišić, *Javne palače u Dalmaciji u vrijeme mletačke uprave*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2012. Vidi i: K. Majer Jurišić, »Stanovanje mletačkih upravitelja u Dalmaciji od 15. do 18. stoljeća«, *Peristil* 56, Zagreb 2013., 165-176.



Providurova palača u Zadru (palača Namjesništva), fotografija iz XIX. st.  
(Fototeka Znanstvene knjižnice u Zadru, Marasovićeve album)

bila je u funkciji još od srednjeg vijeka pa je određeni broj bilo potrebno obnoviti ili preinačiti, dok neke od njih nisu više mogle na primjeren način ispunjavati sve potrebe lokalne uprave, sudstva i administracije. Stoga je mletačka vlast, tijekom prva dva stoljeća svoje vladavine, bila primorana graditi nove. Primjeri tada preuređenih ili novoizgrađenih javnih palača doprinijeli su u znatnoj mjeri bogatstvu graditeljskog nasljeđa od XV. do početka XVII. stoljeća na istočnoj obali Jadrana.<sup>3</sup> Razmatrajući zbivanja u drugoj polovini mletačke uprave u Dalmaciji vezana uz upravne građevine, razvidno je da je nakon 1600. godine izgrađen tek kompleks palače generalnog providura u Zadru, dok su u ostalim obalnim upravnim središtima javne palače pregrađivane ili obnavljane.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Govoreći o vrsnim arhitektonskim rješenjima građevina upravne namjene, svakako treba izdvojiti veliku ložu u Šibeniku, te lože u Hvaru i Zadru kao i pojedine elemente arhitektonske plastike, poput preoblikovanja pročelja trogirске kneževе palače, uređenja unutrašnjosti trogirске lože, bifore i balkona na kneževoj palači u Rabu ili pak dvorišnog portala kneževе palače u Pagu.

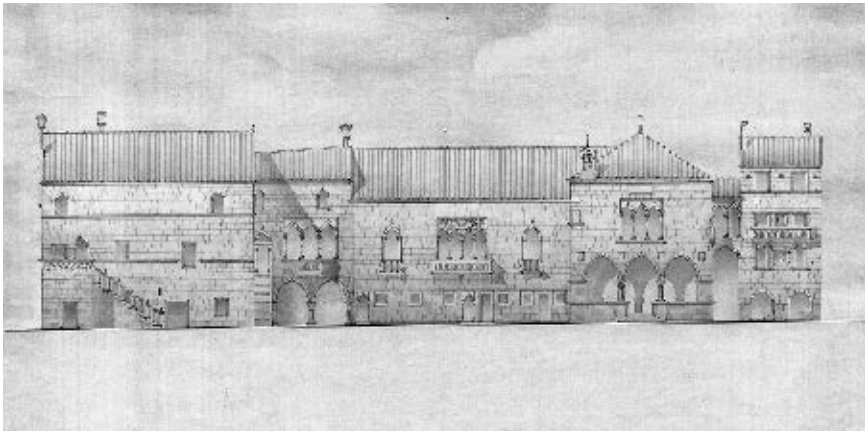
<sup>4</sup> Iznimka su bili upravni centri na novoosvojenim područjima, gdje je bilo nužno oformiti i urediti urede državnih službenika. Primjerice, u Makarskoj, koja je Mletačkoj Republici pripojena 1684. godine, zatim u Kninu (oslobođen od Turaka 1688. godine) te u Imotskom (pod vlašću Venecije od 1717. godine), po dolasku mletačke uprave uspostavljen je njezin administrativni aparat. Državni predstavnik i njegovi službenici dobili su prostor za život i redovno funkcioniranje, i to najčešće u privatnim kućama koje su prilagođene novoj namjeni. Njihove su dužnosti prije svega bile ipak vojnog karaktera, s obzirom na ratna zbivanja i potrebe nadgledanja granice i upravljanja utvrdama. K. Majer Jurišić, *op. cit.* (2), 82-83.

## OBNOVA JAVNIH PALAČA

### *Sustav financiranja*

Loše ekonomsko stanje u Dalmaciji, stalna opasnost i ratne okolnosti, najveći su razlog zapuštenog i oronulog stanja javne arhitekture u XVII. i XVIII. stoljeću. Naime, obišavši nove mletačke posjede u pokrajini početkom 1719. godine, generalni providur Alvise Mocenigo piše izvještaj vlastima u Veneciji u kojem opisuje zatečeno stanje, žaleći se da je, zbog neprilika i ratnog vremena, briga o javnim građevinama prilično oslabjela. Iako su u posljednje vrijeme izvedeni određeni radovi, i dalje je postojala velika potreba za novim izdacima iz javne blagajne u svrhu financiranja daljnjih troškova obnove.<sup>5</sup>

Tijekom XVII. i XVIII. stoljeća dio ukupnih sredstava za obnovu javnih palača izdvajao se iz lokalne blagajne i to poglavito za potrebe redovitog održavanja. Primjerice, u Hvaru je komuna svake dvije godine izdvajala po 40 dukata za održavanje javne palače.<sup>6</sup> U Splitu je početkom XVII. stoljeća iznos za održavanje sklopa komunalne i kneževske palače smanjen na 25 dukata, dok se od 1671. godine za istu svrhu predviđa trošak od 40 dukata.<sup>7</sup> U drugoj polovici XVIII. stoljeća splitska komuna za održavanje komunalne i kneževske palače redovito izdvaja 248 lira, a 1778. i 1780. u svojem proračunu predviđa i dodatni

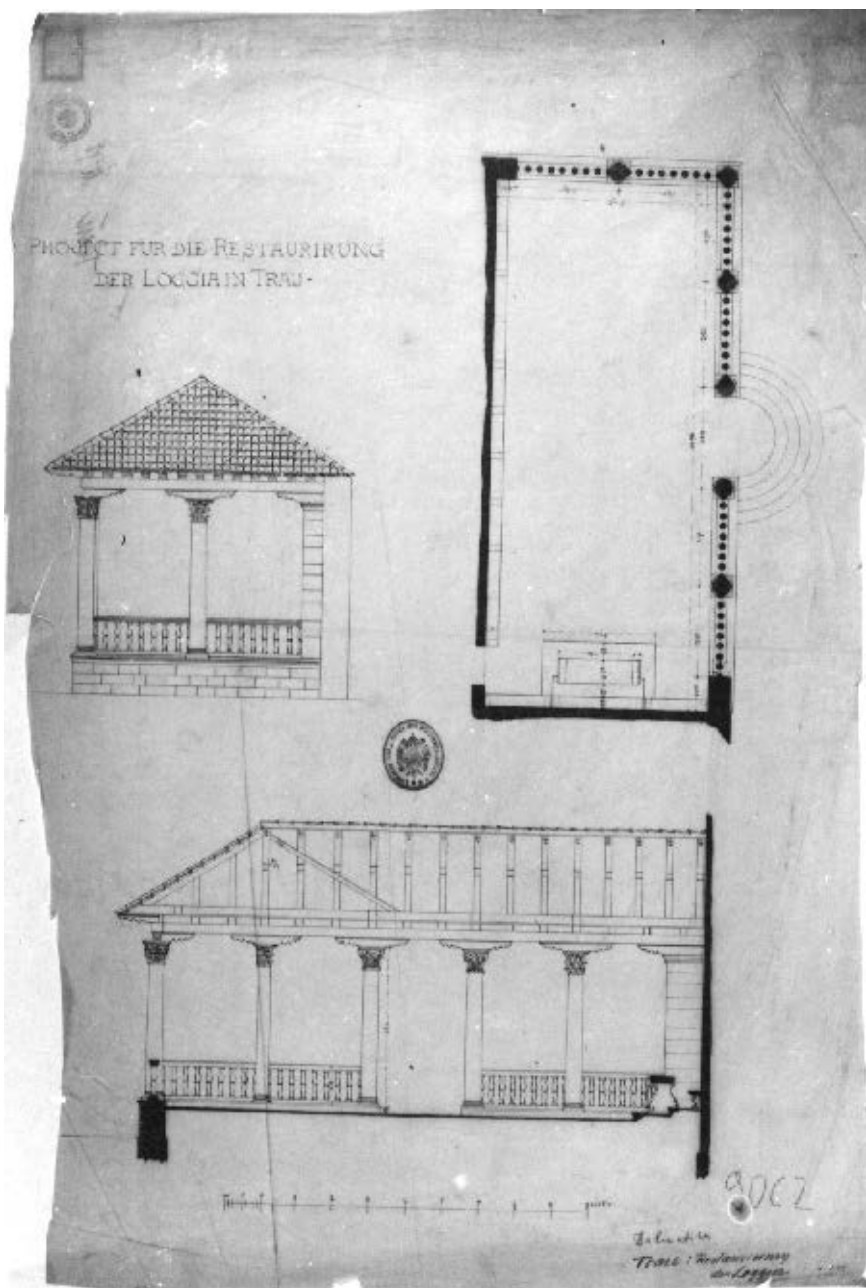


Crtež kompleksa komunalne i kneževske palače u Splitu.  
(Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu)

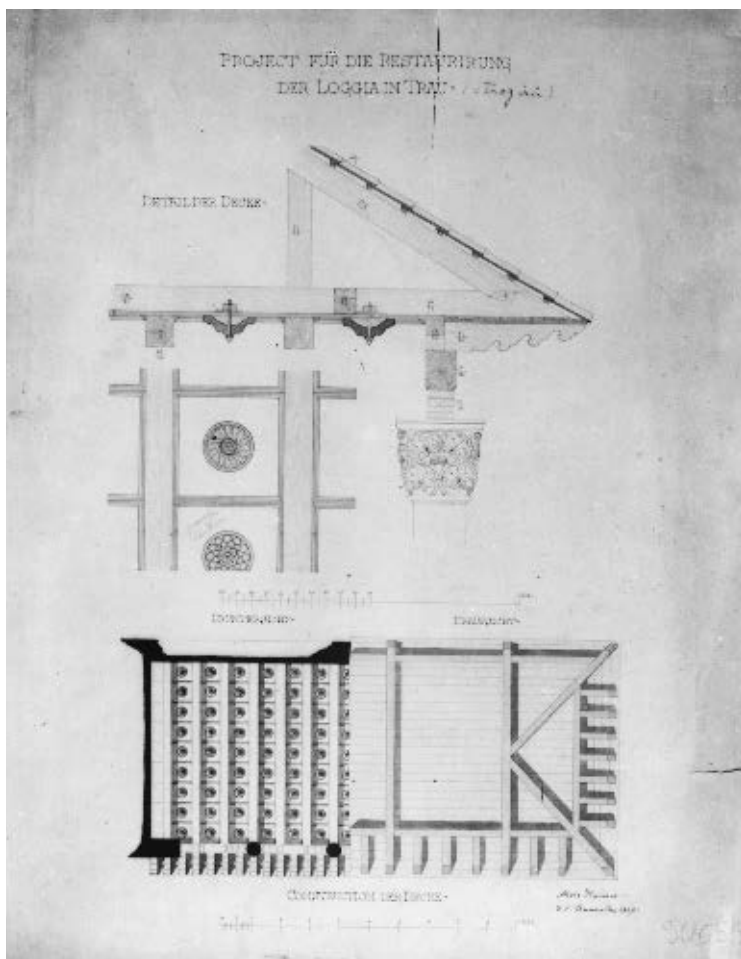
<sup>5</sup> Državni Arhiv u Zadru (dalje DAZd). Dispacci. Alvise Mocenigo, knjiga II: 635-639. Vidi prilog 1.

<sup>6</sup> R. Bučić, *O javnim građevinama i zgradama u Hvaru*, Split 1956., 38.

<sup>7</sup> Archivio di Stato di Venezia (dalje ASVe), Senato Provveditori di Terra e Mar (dalje Senato PTM), registro 419, dokument od 21. kolovoza 1605. godine: *Provvisoria Corbelli, Zara. Per Spalato – non si possa spender nelli contieri del palazzo del conte e capitano più di ducati 25 ? all'anno delli denari di essa camera...*; DAZd. Spisi generalnih providura, Zorzi Morosini (1671.-1673.), knjiga I, 383-389.



Projekt obnove gradske lože u Trogiru. A. Hauser, 1890.  
(Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu)



Projekt obnove gradske lože u Trogiru.  
(Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu)

iznos od 93 lire za popravke na palači.<sup>8</sup> Godine 1783. mletačka joj uprava u tu svrhu čak i posuđuje novce.<sup>9</sup>

No, za veće troškove izgradnje i obnove javnih palača brinuo se državni aparat u Veneciji. Osim izravnom isplatom novca, financiranje popravka bilo je moguće i prenamjenom dijela poreza koji je sakupljan u lokalnoj zajednici, preu-

<sup>8</sup> C. Fisković, »Izgled splitskog Narodnog trga u prošlosti«, *Peristil* 1, Zagreb 1954., 72; O splitskom komunalnom kompleksu vidi i: G. Novak, *Povijest Splita I i II*, Split 1978.; D. Kečkemet, »Rušenje Komunalne i Kneževe palače u Splitu«, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 4-5, Zagreb 1978.-1979.; D. Kečkemet, *Vicko Andrić – arhitekt i konzervator 1793.-1866.*, Split 1993.

<sup>9</sup> ASVe, Savio Cassier, busta 491. Dokument od 7. listopada 1783. navodi pregled posuđenih iznosa za radove na palači: *prestiti fatti alla città per riparazioni del Pubblico Palazzo*.

smjeravanjem novca od osuda na novčanu kaznu ili slanjem potrebnih materijala za izvođenje radova. U Trogiru je 1697. godine zabilježen zahtjev da se, uz obnovu mostova i rive, obave radovi i na gradskoj loži, za što se predlaže izdvojiti iznos gradskog prihoda od trgovine soli,<sup>10</sup> kako je krajem XVII. stoljeća bio slučaj i na Hvaru.<sup>11</sup>

Zahtjev za obnovom javne palače često je inicirao lokani državni predstavnik, najčešće knez, koji je pismenim putem upućivao molbu generalnom providuru u Zadar ili izravno mletačkim organima vlasti u Veneciji. Na primjer, 1736. godine creski knez Pietro Venier od generalnog providura traži da službena osoba dođe na Cres, pregleda stanje u kojem se nalazi njegova palača, zatim sastavi izvještaj te izradi troškovnik obnove.<sup>12</sup> Knezovi su se generalnom providuru obračali i za nabavu novčanih sredstava kojima bi se pokrili troškovi rada i potrebnog materijala.<sup>13</sup>

### *Uloga providura i zadaće državnih inženjera*

Za vrijeme svojeg mandata generalni providuri često su obilazili pokrajinu. Tijekom obilaska, generalni bi providur u pratnji nadležnog inženjera izvršio detaljan uvid u stanje građevina, a zatim su prema potrebi rađeni troškovnici obnove koji su upućivani Senatu u Veneciju na uvid i odobrenje.<sup>14</sup> Ukoliko bi Senat odobrio slanje potrebnog građevnog materijala navedenog u troškovniku što ga je izradio nadležni javni inženjer, za njegovu nabavku i otpremu u Dalmaciju brinulo se administrativno tijelo *Provveditori alle Fortezze*. Dio materijala potrebnog za obnovu i uređenje javnih palača, kao što su metalne preradevine, staklo, kupe i alat, dobavljaio se u Veneciji ili u njenom zaleđu, dok su u Dalmaciji nabavljani kamen, pijesak i vapno. Iz Venecije su u Dalmaciju stizali i majstori klesari, drvodjelci i kovači, iako su na gradilištu najčešće zapošljavani domaći radnici.<sup>15</sup>

<sup>10</sup> Dana 19. ožujka 1697. godine izdana je terminacija u kojoj se govori o potrebi popravka lože. Nakon toga izdana je još jedna 21. prosinca 1700. kojom su odobrena dva godišnja prihoda od soli i to za potrebe obnove lože, mostova i rive Trogira. A. Hauser, *Die loggia in Trau*, Wien 1894., str. 10; Također u: DAZd. Spisi generalnih providura, Alvise Mocenigo, knjiga III.: 465.

<sup>11</sup> DAZd. Spisi generalnih providura. Girolamo Cornaro (Corner) (1680.-1682.), knjiga I: 178-181.

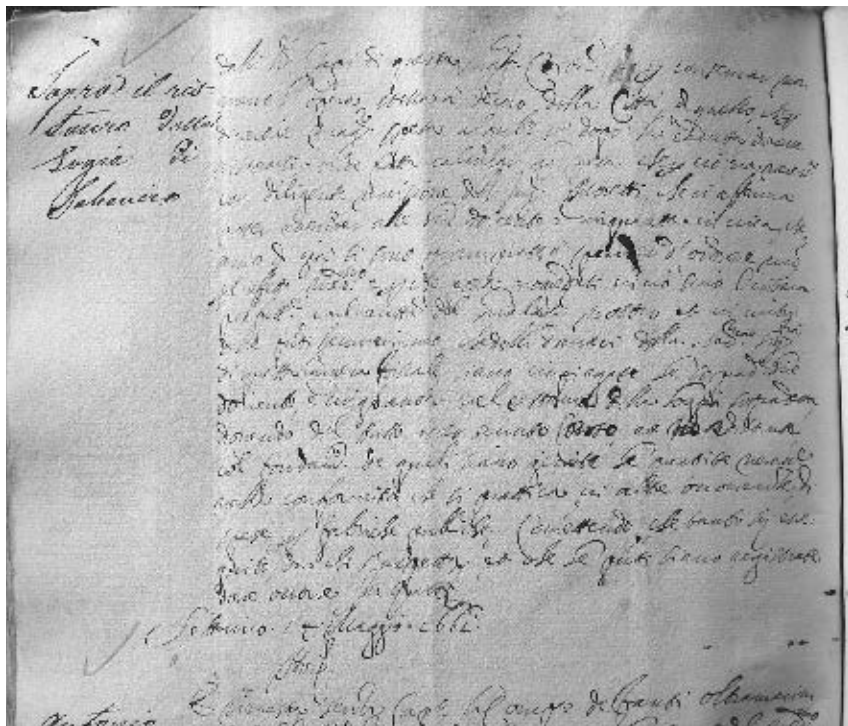
<sup>12</sup> ASVe. Senato PTM, busta 575, izvještaj 27 od 11. travnja 1763.

<sup>13</sup> Administrativni aparat zadužen za izgradnju novih ili obnove postojećih građevina u Dalmaciji uključivao je zakonodavna ili upravna tijela koja su se nalazila u Veneciji. O radu državnih tijela u Mletačkoj Republici: A. da Mosto, *L'archivio di Stato di Venezia – Indice generale, storico, descrittivo ed analitico*, Rim 1937., a o sustavu financiranja i praksi rada na javnim građevinama u Dalmaciji: D. Bilić, *Inženjeri i civilna arhitektura 18. stoljeća u mletačkoj Dalmaciji i Albaniji*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2010., 41-42, 46.

<sup>14</sup> ASVe, Senato PTM, busta 569, izvještaj 6 od 25. rujna 1726., Senato PTM, busta 569, izvještaj 29 od 12. lipnja 1727., Senato PTM, busta 587, izvještaj 93 od 7. rujna 1746.

<sup>15</sup> O organima mletačkih vlasti koji su sudjelovali u procesu izgradnje i obnove građevina iscrpno je bilo govora u izlaganju Darke Bilić: »Uloga Mletačke Republike u financiranju izgradnje i obnove javnih građevina u 18. stoljeću u Dalmaciji« na skupu XI. Dani Cvita

U uredu generalnog providura, među brojnim službenicima, bili su zaposleni i protomajstori te već spomenuti državni inženjeri.<sup>16</sup> Inženjeri su bili mjerodavni za kneževe palače, vijećnice i lože, ali i za trgove, ceste, mostove, gradske zidine, lazarete, bolnice, skladišta, vojne objekte i sl. Njihov je posao obuhvaćao pisanje izvještaja i izradu nacрта te prema potrebi sastavljanje troškovnika za uređenja i

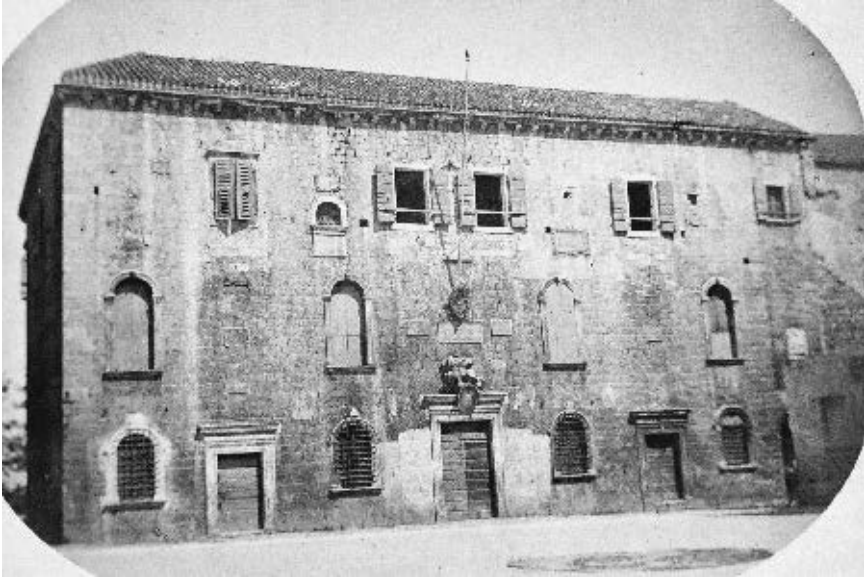


Dokument od 17. svibnja 1661. (Državni arhiv u Zadru. Spisi generalnih providura. Andrea Corner (1660.-1662.), knjiga II: 490)

popravke. U slučaju novih gradnji bili su zaduženi i za izradu arhitektonskih projekata. Inženjeri najčešće nisu bili prisutni pri izvedbi radova, već su povremeno dolazili u nadzor iz razloga što je njihova ingerencija za područje cijele pokrajine zahtijevala česta putovanja i posjete mnogim gradilištima. Vođenje gradilišta i

Fiskovića: *Umjetnost i naručitelji* 2009. godine. D. Bilić, *op. cit.* (13), 46. Također vidi: D. Bilić, »Izgradnja katedrale Porodjenja Bl. Dj. Marije u Skradinu u 18. st. pod Ius patronatom Mletačke Republike«, *Arhitekturna zgodovina* II, Ljubljana 2014., 28-38.

<sup>16</sup> O djelovanju javnih inženjera u XVIII. stoljeću na području Dalmacije vidi u: C. Fisković, »Ignacije Macanović i njegov krug«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 9, Split 1955., 198-268; J. Kovačić, »Mjernik i graditelj Giovanni Battista Camozzini«, *Kulturna baština* 24-25, Split 1994., 85-110; A. Duplančić, »O Mihovilu Luposignoliju, vojnim inženjerima i mjernicima u Dalmaciji u 18. stoljeću«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 29, Split 1990., 261-268; D. Bilić, *op. cit.* (13).



Pročelje trogirске kneževе palače, XIX. st. (Muzej grada Trogira)

nadzor nad radnicima bio je prepušten lokalnim majstorima.<sup>17</sup> U nekim se gradovima za održavanje i popravak javnih građevina brinuo *protto delle pubbliche fabriche*. Primjerice, u Zadru se 25. lipnja 1668. godine prema njegovom troškovniku odobrava 723 cekina za obnovu kneževе palače.<sup>18</sup>

U sačuvanoj dokumentaciji o obnovi državnih građevina tijekom XVIII. stoljeća navode se mnoga imena državnih inženjera koji su izrađivali projekte i nadzirali radove. Među ostalima, najčešće se spominju: Paolo Tironi, Alessandro Ganassa, Francesco Melchiori i Frane Zavoreo.<sup>19</sup> U dokumentima XVII. stoljeća ta su imena vrlo rijetka, primjerice tek inženjer Moretti koji je 1661. napravio procjenu troškova obnove velike lože u Šibeniku,<sup>20</sup> te inženjeri Antonio Cuccarei i Ottavio Galli. No, ponekad se javljaju imena majstora koji su bili zaduženi za izvođenje radova. Riječ je najčešće o domaćim zidarima, stolarima ili kovačima.

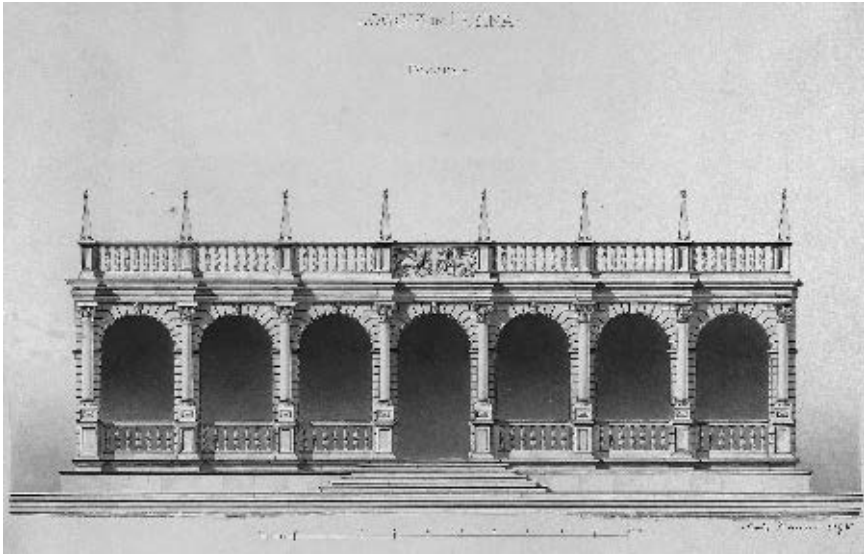
<sup>17</sup> D. Bilić, »Katedrala u Makarskoj: dokumenti o povijesti izgradnje i povijesno-umjetnička valorizacija«, *SIC ARS DEPRENDITUR ARTE, Zbornik u čast Vladimira Markovića*, Zagreb 2009., 49-50.

<sup>18</sup> DAZd. Spisi generalnih providura. Antonio Priuli (1667.-1669.), knjiga II: 591; Ta se funkcija nešto ranije javlja i u Splitu, DAZd. Spisi generalnih providura. Alvise Zorzi (1628.-1630.), unio: 245.

<sup>19</sup> Promjene na javnim palačama tijekom XVII. i XVIII. stoljeća (uključivši podatke o postojećem stanju građevina, traženim i izvedenim radovima, preuređenjima, opremi, majstorima i inženjerima, korištenom materijalu i sl.) navode se u: K. Majer Jurišić, *op. cit.* (2), 72-105, a o angažmanu državnih inženjera izvan poslova koji su uključivali brigu o javnim palačama na području Dalmacije u XVIII. stoljeću vidi: D. Bilić, *op. cit.* (13).

<sup>20</sup> Morettijeva procjena troškova obnove lože, za koju u dokumentu (DAZd. Spisi generalnih providura. Andrea Corner (1660.-1662.), knjiga II: 490.) stoji da je ukras samog Šibenika, iznosila je 250 dukata.





Nacrt lože u Hvaru. A. Hauser, 1895. godine. (Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu)

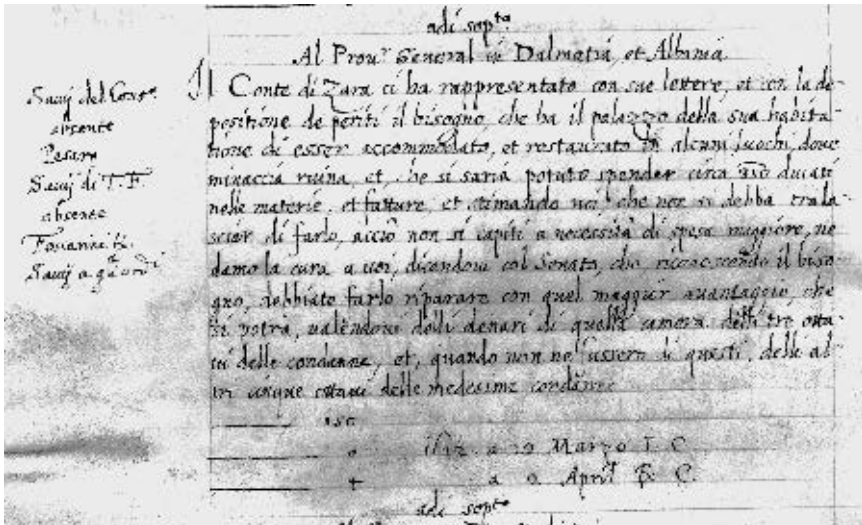
Svakako valja izdvojiti djelovanje domaćeg umjetnika Trifuna Bokanića koji je sa svojom radionicom bio uključen u obnovu kneževе palače u Trogiru i javnih loža u Trogiru i Hvaru.<sup>21</sup> Njegova prisutnost rezultirala je zanimljivim stilskim rješenjima koja izdvajaju ove građevine od onodobnog izgleda ostalih primjera upravne arhitekture u Dalmaciji.

#### *Administrativna procedura*

Administrativna procedura za obnovu ili izgradnju javne palače bila je komplicirana i ponekad se proces odlučivanja odugovlačio godinama. Stoga su štete na građevinama na početku radova često bile veće od ranije procijenjenih, pa odobreni novac nije bio dostatan za obnovu. Upravo iz tog razloga zahtjevi za

<sup>21</sup> O djelovanju Trifuna Bokanića na javnoj palači i loži u Trogiru: I. Babić, »Renesansni lučni prozori i općinska palača u Trogiru«, *Adrias* 1, Split 1987., 170; R. Ivančević, »Trogirska loža: templvm ivris et ara ivstitiiae (1479)«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 31, Split 1991., 115, 121, 132; J. Belamarić, »Nota za Tripuna Bokanića i Cipikove uz razgovor o Duknovičevom sv. Ivanu u Trogiru« u: *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split 2001., 466; R. Bužančić, *Nikola Ivanov Firentinac – Arhitekt renesansne obnove Trogira krajem 15. stoljeća*, doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2008., 74-75 i 83; R. Bužančić, »Trogirski i hvarski opus Trifuna Bokanića«, *Klesarstvo i graditeljstvo*, Pučišća 2010., 15-17; a o njegovom angažmanu na loži u Hvaru: R. Bučić, *op. cit.* (6), 47; C. Fisković, »Trifun Bokanić na Hvaru«, *Peristil* 16-17, Zagreb 1973.-1974., 56-57; J. Kovačić, »Uz prošlost hvarske pjace«, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 13, Split 1997., 78.; R. Bužančić, *op. cit.* (21), 22.; Anita Gamulin, »O povijesti hvarske lože povodom restauracije glavnog pročelja«, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 37-38, Zagreb 2013.-2014., 149-160.

istovrsne popravke tijekom godina opetovano su se ponavljali. Tako je 3. svibnja 1605. godine u Veneciji odobren popis materijala koji je izradio natporučnik Antonio Cuccarei, potrebnog za popravak krova i drugih oštećenih dijelova kneževe palače u Zadru,<sup>22</sup> a već 18. ožujka 1612. Senat obavještava generalnog providura da je zadarski knez uputio zahtjev za odobrenje novih sredstava, i to u iznosu od 350 dukata za popravak palače. Knez je u svojoj molbi naglasio da će taj iznos, ukoliko se radovi dalje odgode, svakako biti još veći jer će i štete na palači s vremenom biti veće.<sup>23</sup> I na Cresu bilježimo sličan slučaj. Početkom XVIII. stoljeća stanje creske kneževe palače je loše. O tome svjedoči pismo od 20. kolovoza 1706. godine u kojem stoji da se iz javne blagajne već izdvaja 40 dukata za popravke, no ta suma više nije bila dovoljna.<sup>24</sup> Prema učinjenoj procjeni, bilo je potrebno najmanje 250 dukata za najnužnije radove da bi palača ostala u funkciji, jer joj je prijetilo potpuno urušavanje. Usprkos tome, mletačke vlasti su ostale pri svojim odredbama koje su prije svega uključivale štednju, ne razmišljajući o dugoročnijem pristupu kojim bi se uz prvotna veća ulaganja moglo u pristojno stanje dovesti postojeće građevine.



Dokument od 19. ožujka 1612. (Archivio di Stato di Venezia. Senato Mar, registro 70)

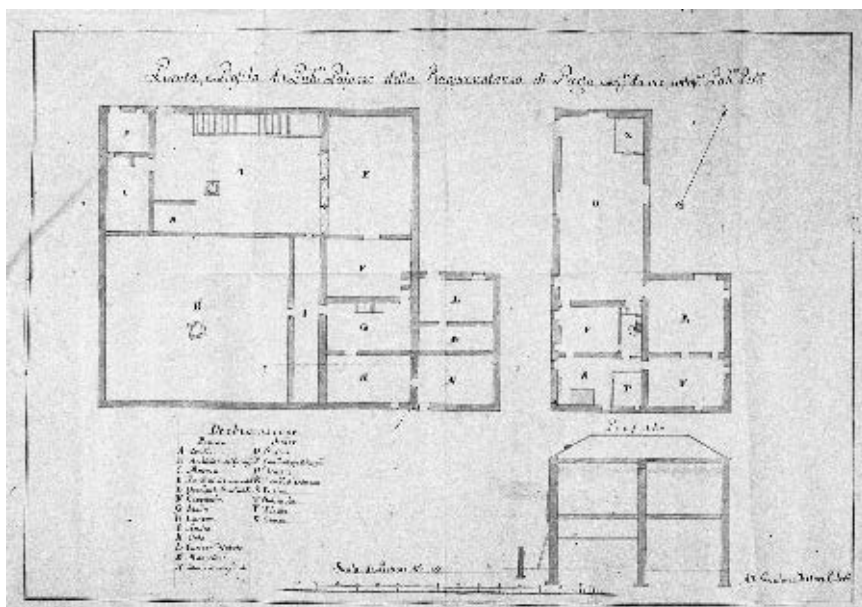
### Dokumentacija

Dokumentacija koja je, prema redovnoj praksi mletačkog upravljanja javnom imovinom, pratila događanja vezana uz obnove i izgradnje javnih palača, nije za sve obnove sačuvana u istoj mjeri. Tako su u nekim molbama zabilježeni

<sup>22</sup> ASVe. Senato PTM, registro 419. Dokument od 3. svibnja 1605. Vidi prilog 2.

<sup>23</sup> ASVe. Senato Mar, registro 70. Dokument od 19. ožujka 1612. Vidi prilog 3.

<sup>24</sup> K. Majer Jurišić, »Nacrt kneževe palače u Cresu iz 1854. u svjetlu njezinih razvojnih i prostornih obilježja«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 38, Zagreb 2014., 187-194.



Kneževa palača u Pagu, XVIII. st. (Archivio di Stato di Venezia)

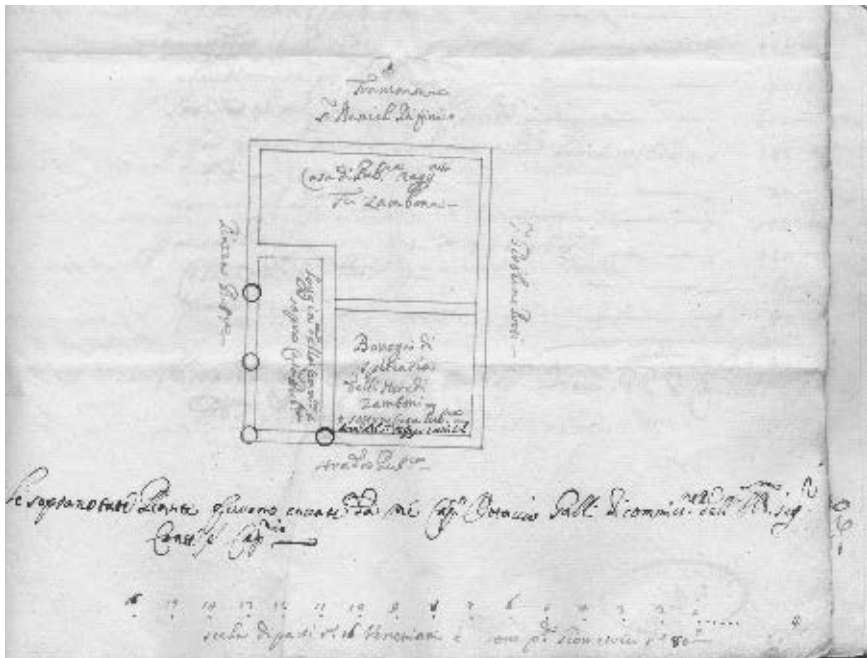
tek zatraženi iznosi novca, dok druge molbe sadržavaju iscrpne izvještaje o stanju građevine, troškovnike, a u nekim slučajevima i nacrt državnih inženjera. Ovako iscrpno dokumentirane molbe daju jasan uvid u proces i projekt obnove te su korisne za rekonstrukciju stanja i izgleda građevina u vrijeme kada su nastale.

Obnove javnih palača u Rabu, Pagu i Šibeniku primjer su u većoj mjeri sačuvane arhivske građe. Za te radove možemo, prema troškovnicima i pratećim pismima, rekonstruirati detaljan slijed zbivanja, saznati više o korištenim materijalima, njihovim količinama i cijenama, odakle su nabavljani i što je točno mijenjano ili popravljano. Određeni spisi sadrže i podatke o potrebnom ili utrošenom radnom vremenu, a vrlo su korisni i opisi stanja palače u kojima se navode pojedine prostorije i njihov raspored. Prilikom obnove paške i šibenske kneževe palače u 18. stoljeću izrađeni su i nacrti, tlocrti i presjeci te pogledi na pročelja.<sup>25</sup> I za rapsku palaču bio je izrađen nacrt, još u XVII. stoljeću,<sup>26</sup> a iz tog razdoblja sačuvane su i skica prizemlja male šibenske lože<sup>27</sup> koju je izradio kapetan Ottavio

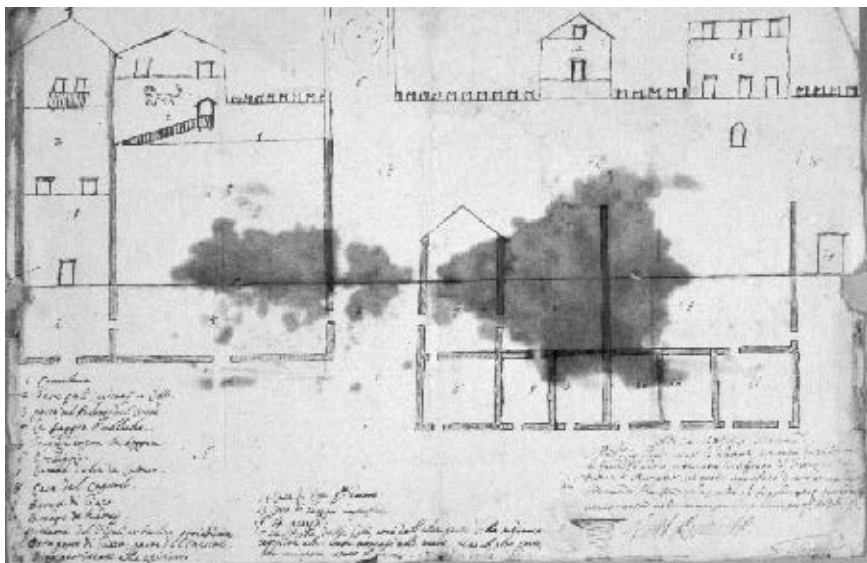
<sup>25</sup> K. Majer, »Prilog poznavanju povijesti sklopa Kneževe palače u Pagu«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 32, Zagreb 2008., 139-150; D. Bilić, *op. cit.* (13). Svi nacrti sadrže sjever, mjerilo, legendu i kolorirani su. Potpisuju ih za Pag Gerolamo D'Anzi, a za Šibenik Frane Zavoreo. Ti su nam dokumenti interesantni ne samo zbog podataka koje nude već i zbog saznanja o tadašnjem načinu prikazivanja arhitekture.

<sup>26</sup> Nacrt rapske palače spominje se i objašnjava u pratećem dokumentu od 1. lipnja 1674. godine, no do sada nije pronađen. DAZd. Spisi generalnih providura. Pietro Civran (1673.-1675.), knjiga III: 271-272. Usp. K. Majer Jurišić, »Kneževa palača u Rabu kroz stoljeća«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 40 (u tisku).

<sup>27</sup> ASVe, Senato Mar, filza 647.



Skica šibenske male lože, XVII. st. (Archivio di Stato di Venezia)



Kompleks kneževe palače, lože i dijela gradskih zidina u Hvaru, XVII. st. (Archivio di Stato di Venezia)

Galli te već ranije poznati crtež sjeverozapadnog dijela hvarske pjace<sup>28</sup> iz 1690. godine.

## ODRŽAVANJE JAVNIH PALAČA

Važan podatak za formiranje slike o održavanju javnih palača u dalmatinskim gradovima zabilježen je za vrijeme mandata generalnog providura Pietra Valiera, 31. ožujka 1680. godine. Naime, providur Valier izvijestio je Senat o imenovanju višeg narednika Alessia de Rossija na dužnost upravitelja građevina u državnom vlasništvu u gradu Zadru.<sup>29</sup> To je najraniji dosad zabilježeni primjer spominjanja takve dužnosti. Zbog nemara korisnika javnih zgrada i velikih troškova popravaka, Senat je generalnom providuru dao zadatak da imenuje prikladnu osobu koja je trebala redovito nadgledati stanje građevina i organizirati sanaciju oštećenja. Pod nadležnošću narednika de Rossija bile su gotovo sve javne građevine u gradu: vojarne, stražarnice, gradske utvrde, klaonice, mostovi, skladišta, bolnice i, dakako, palače kneza, kamerlenga i providura. Narednik je bio odgovoran za održavanje krovista i pokrova, balkona, vrata, stropova, željeznih elemenata i drugih oštećenih dijelova navedenih građevina. Neposredno nakon preuzimanja dužnosti, narednik de Rossi i korisnici državnih građevina trebali su potpisati knjigu inventara u kojoj su bili zabilježeni svi zatečeni nedostaci.

U pokušaju ilustracije aktivnosti generalnih providura na obnovi i održavanju javnih palača tijekom XVII. i XVIII. stoljeća potrebno je istaknuti inicijativu generalnog providura Angela Mema u zadnjoj četvrtini mletačke uprave Dalmacijom. U svrhu organizacije rada dijela javne uprave nadležne za administraciju državnog vlasništva, generalni providur je 1788. godine donio odluku o izradi Generalnog katastika<sup>30</sup> i Inventara<sup>31</sup> javnih građevina na području Zadra, Splita, Knina i Šibenika i njihove okolice. Posao izrade Katastika i Inventara nadgledao je sam generalni providur, a terenski rad, obiliske i uviđaj stanja te detaljan

<sup>28</sup> ASVe, Rason vecchie, busta 213, dis. 933; A. Tudor, »Sjeverozapadni dio hvarske pjace 1690. godine«, *Grada i prilozima za povijest Dalmacije* 13, Split 1997., 97-99.

<sup>29</sup> DAZd, Spisi generalnih providura. Pietro Valier (1678.-1680.), knjiga I: 388. Vidi prilog 4.

<sup>30</sup> DAZd, Katastri Dalmacije 17. i 18. stoljeća, fond br. 6, kutija 36. Državne zgrade u Katastiku opisane su prilično detaljno. Navode se njihove dimenzije, smještaj, namjena pojedinih dijelova te raspored prostorija po etažama. Također su zabilježene i dodatne informacije ukoliko su bile poznate, primjerice godina izgradnje ili godina neke veće obnove. Pojedini dijelovi Katastika iščitani su, obrađeni i objavljeni, primjerice tekst koji govori o kneževoj palači u Zadru (M. Stagličić, »Izgradnja kneževih i providurovih palača u Zadru«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 20, Zadar 1982., 75-92), i loži u Zadru (G. Sabalich, *Guida archeologica di Zara*, Zadar 1897., 394-396), kao i o kneževoj palači u Trogiru (I. Benyovsky, »Popis javnih zgrada u Trogiru 1789. godine«, *Povijesni prilozima* 29, Zagreb 2005., 202-205) i loži u Trogiru (A. Hauser, *op. cit.* (10), 10, 11; I. Benyovsky, *op. cit.* (30), 195). Uz njih valja istaknuti i do sada neobjavljan dio iz popisa javnih zgrada u Šibeniku koji je izradio mletački javni inženjer Gian Nicolò Nachich, a opisuje kneževu palaču i malu ložu. K. Majer Jurišić, *op. cit.* (2), 100.

<sup>31</sup> U Inventaru su izneseni podaci o izgledu i uređenju prostorija u unutrašnjosti javnih građevina (svođenju, popločenju, vratima, prozorima, kamenim elementima i drugoj opremi). D. Bilić, »Generalni inventar državnih građevina u Dalmaciji iz 1789.«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 31, Zagreb 2007., 179-183.

opis građevina obavili su državni inženjeri zaposleni u njegovom uredu. Među opisanim građevinama našle su se i javne palače: providurova i kneževa palača i loža u Zadru, kneževa palača i mala loža u Šibeniku te kneževa palača i loža u Trogiru. Splitska se javna palača ne navodi, no u popisu se spominje generalat, stan generalnog providura u sklopu lazareta gdje je on prilikom svojih posjeta tom dijelu Dalmacije odsjedao. U sklopu inicijative generalnog providura Mema, imenovani su i kvartirmajstori,<sup>32</sup> državni službenici zaduženi za nadzor i obnovu zgrada u državnom vlasništvu te su, nakon izrade Katastika i Inventara, njima na brigu predane popisane građevine. Osim što je tom prilikom precizno dokumentirano stanje javnih zgrada, utvrđena je hijerarhija državnih službenika zaduženih za održavanje javnih građevina te je ustanovljen opseg njihova rada s točno određenim zaduženjima i odgovornostima. Zasluge Angela Mema prepoznate su i u njegovim nastojanjima da prati društvene inicijative koje su zahvatile Veneciju još sredinom XVIII. stoljeća.<sup>33</sup> U nizuličnosti mletačkih plemića koji su obavljali dužnost generalnog providura u Dalmaciji u XVII. i XVIII. stoljeću ovaj se providur posebno izdvaja jer je, pomirivši politiku mletačkih vlasti maksimalne uštede državnog novca i stvarne potrebe na terenu, uspio osmisliti i realizirati sustav koji je mogao dugoročno funkcionirati na obostranu korist.

Sredinom XVIII. stoljeća doneseno je više dekreta o upravljanju javnim palačama za cijeli teritorij Mletačke Republike, odnosno *Terrafermu*, Istru, Dalmaciju i Levant.<sup>34</sup> Tako je 15. lipnja 1740. godine zabilježena odluka da se u sklopu *Magistrato alla Provision del Danaro*, uspostavlja vođenje knjige u kojoj bi se redom bilježili troškovi za svaku javnu palaču. Potom se 12. lipnja 1742. godine naglašava važnost prihvaćanja najpovoljnije ponude za održavanje javnih građevina u pokrajini. Dekretom od 4. kolovoza 1742. godine *Magistrato alla Scrittura* određuje nadgledanje odluka koje je donio *Magistrato alla Provision del Danaro*, a vezano uz troškove na *Terrafermi*, Levantu i u Dalmaciji. Nakon toga, 17. svibnja 1744. godine *Magistrato alla Provision del Danaro* potiče da se pronade izgovor kako bi se izbjeglo plaćanje troškova za obnovu državnih građevina. U odredbi od 20. studenoga 1754. ponavlja se da se prilikom obnove javnih građevina mora prihvatiti najpovoljnija ponuda za radove. I na kraju, 1. rujna 1768. godine izdaje se dekret kojim se traži razmatranje postupka i dotadašnjeg načina obnove javnih palača, te da se ustanovi nova, sigurna i ustaljena praksa njihova održavanja čime bi se smanjili česti izdaci za popravke.

<sup>32</sup> Do 1789. godine dužnost kvartirmajstora u Dalmaciji obavljale su tri osobe, u Zadru, Kninu i Splitu. Memovom odredbom opseg njihova posla je povećan i bolje definiran, a dužnost kvartirmajstora je ustanovljena i u Šibeniku. Svaki od četiri kvartirmajstora morao je jednom u mjesec dana obići nastanjene, a jednom u 8 dana nenastanjene građevine na području pod svojom odgovornošću, upisati stanje građevina u knjigu Inventara te je pokazati na uvid upravitelju grada. D. Bilić, *op. cit.* (13), 52.

<sup>33</sup> S. Pasquali, »Scrivere di architettura intorno al 1780: Andrea Memmo e Francesco Milizia tra il Veneto e Roma«, *Arte Veneta* 59, Venezia 2003., 169-185; I. Benyovsky, *op. cit.* (30), 191-192; D. Bilić, *op. cit.* (31), 183-184.

<sup>34</sup> ASVe. Savio Cassier, busta 640. *Somario delli Ristauri delli Palazzi Pubblici*, godine 1740.-1777.

O naporu mletačke administracije u implementaciji navedenih dekreta na području Dalmacije svjedoči dukala mletačkog dužda iz 1754. godine upućena zadarskom knezu Lodovicu Morosiniju. Njome se propisuje da se svaki projekt obnove javnih građevina pod kneževom nadležnošću mora predstaviti mletačkom Senatu te da radovi ne mogu biti izvedeni bez prethodnog odobrenja Senata.<sup>35</sup> U dukali se također navodi kako se nabava građevnog materijala mora obavljati putem javne dražbe, a izbor dobavljača prema najpovoljnijoj ponudenoj cijeni. Za taj postupak zadužen je državni predstavnik provincije, *Capo di Provincia*. Novac za dogovoreni materijal isplaćuje se tek po potpisivanju ugovora koji ovjerava javni bilježnik.

### *Korištenje privatnih palača u javne upravne svrhe*

Loše stanje palača u kojima su živjeli i radili državni predstavnici u nekim je slučajevima rezultiralo molbom za pokrivanje troškova najma privatnih palača.<sup>36</sup> Zabilježeno je više slučajeva napuštanja javnih palača te da je njihova vrijednost tijekom vremena često postajala niža od iznosa potrebnog za njihovu obnovu. Na primjer, kneževa palača u Šibeniku krajem XVIII. stoljeća više nije mogla udovoljiti potrebama državnog aparata, stoga je 24. srpnja 1788. godine, kao i 23. rujna 1789. godine, gradskom knezu odobreno unajmiti privatnu kuću za smještaj.<sup>37</sup> U tu svrhu odobrena je isplata u iznosu od 120 dukata godišnje. Godine 1792. palača je pak ponuđena kao dar šibenskoj komuni koja je u zamjenu trebala svake godine knezu isplatiti troškove najma privatne kuće.<sup>38</sup>

Ista praksa unajmljivanja privatnih kuća za smještaj kneževog ureda i njegove obitelji zabilježena je i na Cresu, Krku i Pagu.<sup>39</sup> Prema dukali od 7. rujna 1769., određena je mjesečna isplata u iznosu od 40 cekina za korištenje palače u kojoj trenutno boravi creski knez dok se njegova palača ne popravi. Također se, prema odluci od 6. ožujka 1769. godine, iz državne blagajne isplaćivao najam kuće za kneza na Pagu, kao i najam kuće namjesnika u Krku, također u iznosu od 40 cekina i to prema odluci od 11. travnja 1765. godine. I krčki providur Gianbattista Pizzamano, u svom izvještaju iz 1785. godine piše da njegova palača propada jer nisu obavljani radovi što ih je 1763. godine odredio venecijanski Senat. Iz nacрта, priloženog uz dokumente iz 1795. godine koji govore o potrebi uklanjanja zidanog mosta između palače mletačkog namjesnika i neke druge građevine, vidljivo je da je palača smještena uz usku gradsku ulicu.<sup>40</sup> Kako je poznato da se

<sup>35</sup> DAZd. Atti dei conti Veneti di Zara. Lodovico Morosini (1754.-1756.), unico: 50. Dokument od 17. prosinca 1754.: *Ducale sopra i restauri di fabbriche pubbliche*. K. Majer Jurišić, *op. cit.* (2), 81.

<sup>36</sup> K. Majer Jurišić, *op. cit.* (2), 101-103.

<sup>37</sup> D. Bilić, *op. cit.* (13), 261.

<sup>38</sup> ASVe, Savio Cassier, busta 478.; D. Bilić, »Sudbina kneževe palače u Šibeniku u pozno doba Mletačke Republike«, *Peristil - Zbornik u čast Nadi Grujić* 56, Zagreb 2014., 177-188.

<sup>39</sup> K. Majer Jurišić, *op. cit.* (2), 101-103.

<sup>40</sup> ASVe, Rason Vecchie, busta 196., disp. 833. bis.



Kneževa palača u Šibeniku

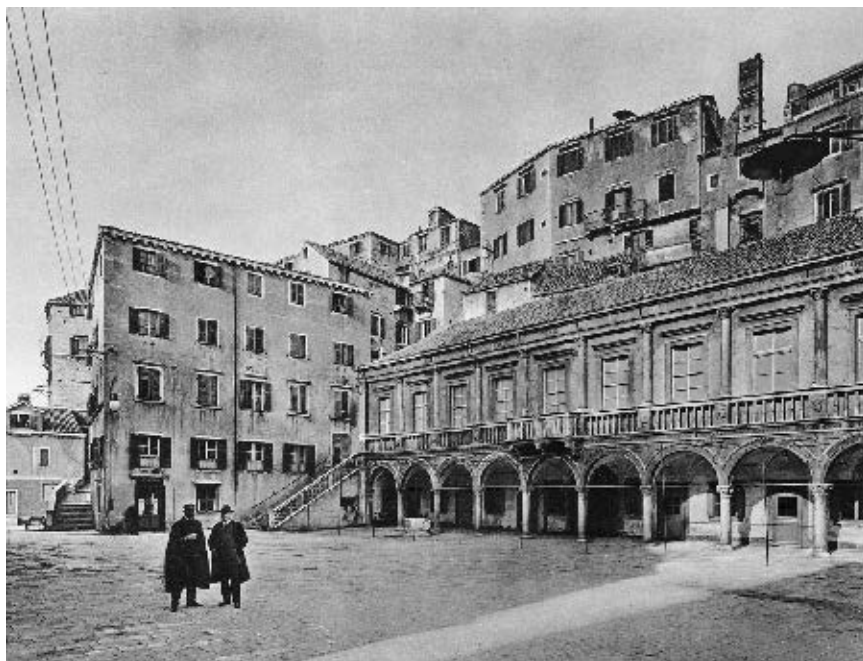
krčka javna palača nalazila na velikom slobodnom prostoru uz gradske zidine,<sup>41</sup> može se zaključiti da je i u Krku tada za potrebe javne uprave unajmljivana privatna kuća.

Tijekom desetljetnog razdoblja, od 1768. do 1777. godine za najam palača u svrhu smještaja državnih predstavnika u Istri, Dalmaciji i na Levantu ukupno je izdvojeno preko 3000 cekina, odnosno 300 cekina godišnje.<sup>42</sup> Iz iste blagajne plaćani su i popravci i obnove palača, zatvora i drugih građevina na spomenutom području. Kroz deset godina u tu svrhu je isplaćeno preko 15.000 cekina. Navedeni iznosi utrošeni za najam i za popravke uvećavali su se za sredstva koja su iz svojih prihoda izdvajali i sami državni predstavnici, a vrlo je vjerojatno u nekim slučajevima novčano pripomagala i lokalna zajednica. Novac je namican i kroz iznajmljivanje pojedinih prostorija javnih palača. Tako su u nekim palačama prizemni prostori iznajmljivani u gospodarske svrhe (Cres, Split), a u nekim pala-

<sup>41</sup> Položaj providurove palače u opisu grada Krka navodi Josip Antun Petris: »Providur i njegov kancelir i pisar imijahu veliku i prostranu polaču na verhu kuntrade Kamplina koju Kerčani zapustiše i na tloh obališe; u ovoj bijaše jedno dvorišće i dvi gušterne.« Prijepis njegova djela objavljen je u: I. Gršković, V. Štefanić, »Nike uspomene starinske Josipa Antuna Petrisa (1787-1868)«, *Zbornik za narodni život i običaje* 37, Zagreb 1953., 106.

<sup>42</sup> ASVe. Savio Cassier, busta 640. *Somario delli Ristauri delli Palazzi Pubblici. Ristretti delle Spese incontrate per Pubbliche Fabbriche dell'Istria, Dalmazia e Levante – nel Decennio dall'Anno 1768 – sino tutto l'Anno 1777 – che appariscono tralli Registri del Magistrato Eccmo di Deputati et Aggiunti alla Provision del Danaro.* Vidi arhivski prilog 5.





Velika loža u Šibeniku, oko 1910. godine

čama su u dvoranama za sastanke gradskih vijeća smještene kazališne dvorane.<sup>43</sup> To je bio slučaj u kneževoj palači u Trogiru,<sup>44</sup> kneževoj palači u Zadru<sup>45</sup> i u sklopu komunalne i kneževе palače u Splitu.<sup>46</sup> Osim toga, bilježimo i primjer da je u Šibeniku na prvom katu velike lože nakon 1775. godine smješteno sjedište društva *Società nobile di Casino*.<sup>47</sup>

<sup>43</sup> K. Majer Jurišić, *op. cit.* (2), str. 103-105.

<sup>44</sup> R. Šilović Slade, »Staro kazalište u Trogiru«, *Narodna starina*, vol. 2, br. 3, Zagreb 1922., 321; V. Omašić, »Obnova trogirskog kazališta koncem XVIII. stoljeća«, *Mogućnosti* 7, Split 1966., 773; A. Pavlič Cottiero, »Arhitektura baroknog kazališta u Hrvatskoj«, *Prostor* 1, Zagreb 1995., 151; I. Benyovsky, »Popravak trogirskih ulica 1795.-1796. godine«, *Povijesni prilozi* 30, Zagreb 2006., 145; D. Bilić, *op. cit.* (13), 228.

<sup>45</sup> G. Sabalich, *op. cit.* (30), 292; A. Benvenuti, *Storia di Zara dal 1409. al 1797.*, Milano 1944., 247-248; A. Pavlič Cottiero, *op. cit.* (44), 152.

<sup>46</sup> A. Pavlič Cottiero, *op. cit.* (44), 151; C. Fisković, *Stara splitska kazališta*, Split 1946., 4; i C. Fisković, *op. cit.* (8), 113-116; Splitsko je kazalište je funkcioniralo i početkom XIX. stoljeća o čemu svjedoči opis komunalne i kneževе palače iz dnevnika putovanja cara Franje I. iz 1818. godine... na *Piazza d'armi* nalazi se palača u kojoj je ranije stanovao *Rappresentante*. I. Pederin, *Njemački putopisi po Dalmaciji*, Split 1989., 105.

<sup>47</sup> Dana 28. kolovoza 1775. godine osniva se *Casino*, društvo za unapređivanje kulturnog, umjetničkog i zabavnog života u gradu. S. Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibenik 1974., 115; D. Zelić, »O gradskoj loži u Šibeniku«, *Ars Adriatica* 4, Zadar 2014., 299-312.

## Zaključak

Tijekom XVII. stoljeća javne su palače još uvijek bile u relativno dobrom stanju. Postojao je sustav redovitog izdvajanja novca iz državne i lokalne blagajne za njihovo održavanje, a izvanredne troškove odobravao je Senat. No, s vremenom taj se sustav pokazao kao nedovoljan i vrlo često spor pa su i popravci na palačama trajali dulje nego je bilo planirano, što je u nekim slučajevima rezultiralo povećanjem troškova obnove i još lošijim stanjem građevine. U gradovima je za radove na javnim palačama od prve polovice XVII. stoljeća bio zadužen *protto delle pubbliche fabbriche*. Ta je funkcija u Veneciji uspostavljena još 1559. godine,<sup>48</sup> no javni je majstor ondje bio zadužen za obilazak grada i izvještavanje nadležnih o nepoštovanju javnog dekora, dok je u Dalmaciji njegov angažman gotovo redovito povezan uz izradu troškovnika i nadgledanje radova. S druge strane, u Zadru se 1680. godine imenuje osoba koja treba nadzirati stanje javnih građevina i organizirati njihovu obnovu, što bi shodno tome predstavljalo najraniji spomen o organiziranju sustava održavanja javnih palača u sklopu mletačke uprave u Dalmaciji.

Proces obnove javnih palača koji je funkcionirao u XVII. stoljeću, a uključivao je majstore i inženjere u državnoj službi, krajem stoljeća upotpunjuje se načinom njihova održavanja u vidu određivanja dužnosti kvartirmajstora. No, prema podacima o stanju javnih palača u drugoj polovici XVIII. stoljeća, očigledno je da ovakva politika nije urodila plodom zbog nedostatka novčanih sredstava.

Na cijelom teritoriju Mletačke Republike u XVIII. se stoljeću javljaju gotovo identični problemi vezani za obnovu i održavanje javnih palača. Čak i u neposrednoj blizini glavnog grada Republike, u gradovima u zaleđu Venecije javne palače propadaju, a država je primorana iz vlastite blagajne isplaćivati najam privatnih rezidencija za smještaj svojih predstavnika, baš kao i u Dalmaciji. Mletačka je administracija svjesna da je održavanje javnih palača veliko opterećenje za državnu blagajnu,<sup>49</sup> ali i da građevine u državnom vlasništvu ne služe samo u praktične svrhe već su simboli dostojanstva Republike. Obnova javnih palača u XVIII. stoljeću bila je ograničena na izvedbu najnužnijih popravaka sa što manjim utroškom državnog novca, jer je potreba za obnovom bila velika, a državnog novca veoma malo. Stoga se neke od javnih palača više nisu mogle primjereno koristiti. U nemogućnosti pronalaska trajnog rješenja ovog problema, država je 1740. godine zahtijevala od svojih tijela da većinu molbi za obnovom javnih građevina odbiju. U međuvremenu se nastojalo prodati javne palače ili ih ponuditi pod najam lokalnim javnim tijelima koja su ih zauzvrat trebala održavati. Javni predstavnici bili su smješteni u privatne rezidencije koje često nisu bile dostojne njihova položaja i funkcije. No, nijedno predloženo rješenje u praksi se nije povoljno realiziralo. Naime, prodajom derutnih palača neprikladnih za stanovanje

<sup>48</sup> S. Moretti, »Le licenze edilizie dei Giudici del Piovego: un approccio complesso alla città del Sei e Settecento«, u: *Fare la città, salvaguardia e manutenzione urbana a Venezia in età moderna*, Milano 2006., 61.

<sup>49</sup> ASVe, Savio Cassier, busta 640, 24. ožujka 1778.

nije bilo moguće podmiriti troškove premještanja na novu lokaciju zatvorskih prostorija koje su se u većini slučajeva nalazile u sklopu palača niti namiriti novac potreban za dugogodišnji smještaj državnih predstavnika u rezidencijama u privatnom vlasništvu.

Vrhunac razvoja sustava obnove i održavanja javnih palača u Dalmaciji jest hvalevrijedna inicijativa generalnog providura Angela Mema u vidu preciznog dokumentiranja izgleda građevina u državnom vlasništvu te definiranja dužnosti i uspostave hijerarhije državnih službenika. Inicijativa je, međutim, došla prekasno te je ostala bez značajnih rezultata. Naprotiv, dokumentacija koja je u tom razdoblju nastala izuzetno je korisna i može se smatrati jednim od polazišta stvaranja dokumentacije u suvremenoj zaštiti spomenika.

Arhivski prilozzi:

**Arhivski prilog 1.**

DAZd. Dispacci. Alvise Mocenigo (1717.-1720.), knjiga II: 635-639.

No. 65

Seconda

Serenissimo Prencipe

*Dopo un lento, e tardo viaggio di quaranta quattro giorni mi sono state ricapitate a Zara per via di Ferra più mano di riverite deliberazioni di Vostra Serenità segnate in tempi differenti, quali non solo formano la risposta a miei numeri dal 55 fino al 57, ma portano alla una ubbid.:a l'onore di varie Comissioni, tutte concernenti gl'oggetti del pubblico servizio.*

*Nelle Ducali 3 ottobre passato inchino le deliberazioni Sovrane, alle quali hanno dato motto i sentini ? divoti del Signor General in Capite Co.: Scolemburgh, che trovo espressi nel Capto di sua scrittura rassegnata a pubblici sapientissimi riflessi. Non può essere ne più opportuno al decoro, ne più salutare alla sicurezza la massima di rimettere in stato di perfetione le mura delle Piazze più rilevanti, e quali sono state pregiudicate dalla lunghezza de tempi, come pure degno della prudenza, e carità dell' EE. VV. È il pensiero di restaurare i Magazzeni a conservazione de Capitali pubblici, e riparare i difetti che havessero risentito nel materiale i Quartieri, e gl'osiptali, onde le Militie habbiano il necessario ricovero, e i soldati infermi l'asilo per riacquistare la propria salute. Da che m'altrovo sotto il peso di questa primaria Ra??za, posso accertat l'E.E. V.V. di non haver mai perduto di vista un'affare di tanta conseguenza, e quando una dura fattalità non mi havesse obbligato a combattere sempre con le note ristrettezze, et angustie, e a spremere da private imprestanze non mai intermessi mendicati ??, per soccorrere le tante ?ruppe, che sussistevano negl'anni della Guerra, non haverai lasciato in ozio il mio zelo, e con la scorta dello stesso sarei acorso al rifarimento di que mali, a quali ho sempre desiderato un pronto riparo. Ciò non ostante pronto dovuto in alcuni casi far forza a me medesimo, e sorpassando ogni confinedel mio potere ridurmi alla necessità di sodisfar non poche urgenze, che non erano capaci di sofferire al rimedio dilaz.ne ulteriore. Fra le spese est. rie, che ho più volte umiliate, ne haveranno ricevuti i riscontri, ma con tutto ciò confessar devo, che la magior parte del bisogno vive ancora, e che i difetti cresciuti in imenso per il lungo abbandono ricercano tuttavia applicazione, tempo, e dispendio. Havendomi in quest'ultime settimane partecipato l' Illmo S. Conte e Capitano di Spalato le non poche ruine, che hanno caustao ne Lazzareti, e quartieri di quella Città gl'impiti gagliarsi del mare, e la furia rabiosa de venti, ho imediate presa la rissoluzione d'incaricarlo a non rittardarre il provigionale necessario rimedio all'esigenza, acciò trascurata non corra il pericolo di farsi maggiore, e consequentemente porti la necessità d'una più grave e più molesta spesa. Ricercando poi l'apra l'esso delle c?rme, con vera in maniera toda intraprenderla nell'estate ventura, e come io ne rassegnò dall'E.E. V.V. anticipatani. te il cenno, così l'espedizione del dannaro occorrente non meno per questo, che per tutti gl'altri lavori, che restano a praticarsi, sarà merito insigne della loro*

providenza, già ch'esausta non solo la Cassa, ma aggravata da summe rilevaonti di debito, e riddotta a termine d'un considerabile avanzo la Provintia, sarà impossibile, che senza un tale requisito io habbia la consolazione di rendere servitù, e che in questo proposito restino adempiti gl'importanti riguardi del pubblico servitio.

*Vedo li tre ingegneri che ha destinati l'? dell Eccmo Senato alle stesse operazioni. Dalli Coll.o. Melchiori e Camozini non ho saputo desiderare ne più matura l'abilità, ne più infervorata l' attenzione, e come crederò che questi senza acrescere con altri alla pubblica Cassa maggiore l'aggravio possano suplire in-tieramente all'idea;..*

...  
*Di Galera Forte Opus  
Li 15 Feb.o: 1718. M. V.  
Alvise Mocenigo 3.° P.G.*

### **Arhivski prilog 2.**

ASVe. Senato PTM, dispacci, registro 419.

*Zara, 3. maggio 1605, a?. Gabriel*

*A Serrenissimo Principe Provveditore Generale in Dalmazia da Zara manda ?? delle cose necessarie alla riparazione del Palazzo del Conte di Zara*

*Conforeme la commissione ebi ? fatto in questi giorni rivedere il palazzo di questo Clarissimo Conte, il quale per la sua vecchiezza et esser rovinoso, particolarmente nella parte del tetto hà bisogno d'esser restaurato in molti luochi. Mi son informato poi, pur secondo l'ordine della ser?? Se questà città ha obbligo di farli all concreto, et la relazione ?, havendo lasciato tutti i suoi dotti alla Ser' non è tenuta ma cio a cosa alcuna ma solamente a lei aspetta di provederli la spesa di legname, pietre, ferramenti et pagamento della maistranza e annotata nella inclusa polizza come ella vedere et sarà bene est ella facci solleciter fu provisione del tutto, et avvertire ut il legname nit di buona qualità dicendole rinerventum se quando più presto la fara mandare di que la materia et il denaro tanto più presto sarà dato principio alla ristaurazione la quale non può se non col tempo riuscire di maggior spesa sara anco molto a proposito oltra quando è annotato nell'inclusa pollizza ella si compiaccia mandar di quà almeno tre mille coppi per subito del palazzo del Clarissimo capitano et provveditore gras. Della Cavalleria et altri alloggiamenti pubblici et ene hanno bisogno.*

*Conto delli apprestamenti, de tavole et chiodi che fanno de bisogno per palazzo del Conte*

*Tavole da pe. Equarto 68*

*Tavole da brenta 224*

*Tavole da larese 8*

*Tavolazzi da larese 4*

*Rulli da laresse 50*

*Chiam. d'albeo 7*

*Chiudi da mezope 100*

*Chiudi da canal 4000*

Tavelli 1000  
Coppi 3000  
Calcina mosa No 10 a 8 il marzo 80  
Manifattura de maestri fil foncier ett ?? 800  
Antonio Cuccarei, sopratenente confi dei protti alle fabbriche

### **Arhivski prilog 3.**

ASVe. Senato Mar, registro 70.  
M D C XII adi XIX Marzo  
Con procurarsi ogni vantaggio nella spesa  
1612. 18. marzo. L. C.  
Adi sop.to  
Al Prov.r General in Dalmazia et Albania

*Il Conte di Zara ci ha rappresentato con sue lettere, et con la deposizione de periti il bisogno che ha il Palazzo della sua habitazione di esser accommodato, et restaurato in alcuni luochi, dove minaccia ruina et si saria potuto spender circa 350 ducati nelle materie et fratture et stimando noi, che non si debba tralasciar di farlo, accio non si capiti a neccessita di spesa maggiore, ne damo la cura a voi, dicendovi col Senato, che, riconoscendo il bisogno, debbiare farlo riparare con quel maggior vantaggio, che si potrà, valendovi delli denari di quella camera delli tre ottavi delle condanne, et, quando non ne fussero di questi, delli altri cinque ottavi delle medesime condanne.*

### **Arhivski prilog 4.**

DAZd. Spisi generalnih providura. Pietro Valier (1678.-1680.), knjiga I: 388.  
Per l'incarico di manutentione delle fabbriche pubbliche  
Noi

*Tenendo incarico dell'ecellentissimo Senato di sceglier persona di habilità e fede a cui di per?? Consegna in a???, e governo le fabbriche ??? di questa città, cioè Quartieri, revelli(?), Ponti, m??? O???, e Palazzi delli Illustrissimi Conte, e Capitano e camerlengo, cio che limitata la spesa e d??? La superfluità vengono a ???are i Publici edificij, costano e importano tanto alla Publica Cassa, è ma??? Le fature e materiali senza, che vi si vedono quelle regole e bon governo che difficilmente si ritrova in chi non ha unito l'obbligo con interesse, et havendo nel c??? Del Generalato Nostro potuto oservare ??? et abilità del sargente Maggiore d'Alessio de Rossi è ecitato il suo zelo a prenderne l'incombenza, humiliato egli alla nostra in??? Con pronta rassegnazione a percio l'a???to detener le fabbriche tutte in c???, e colmo a tutte sue spese a?? Qui sua sara dichiar?, ??? corispen-sione mensual di ducati ??? vinti due al mese, compresi però sempre li cinque che ??? Sargente Maggiore ha ??? che all'Anno rileverò per l'uno e l'altro impiego ducati da centosanta quatro da esergli questo allo stesso senza alcun aggravio corisposti da questa Fiscal Camera con marzo da Comparti, e el??? Di bolette.*

*Debba ricever in consegna tutti li Quartieri, corpi di guardia che qui sono nottati, cioè mezzaluna Porta della Contrascarpa, del Forte Quartieri del Forte di Terra ferma della Madonna del Castello, Rastelli Guardia delle cattene, san*

Grisogono di Piazza beccharie alle porte di terra ferma la Cittadella, del palazzo Prefetizio ponte di terra ferma ponte di Contrascarpa maritimi due ingressi(?) sotto l'ospedal de condanati li due sopra d'esso per ??? Munizioni da polvere per li perti(?) Magazini di biscotti, ospedale de condanati e tuata ambedue del Infermier, et l'altra, quella de soldati, li Palazzi delli Illustrissimi Signori Capitani e Camerlengo quali suoi dal Q(?) ???, in c(?) e colmo(?) li dovranno consegnare, con l'assistenza del Signor Governator delle Armi et tutto con inventario distinto per essere nella riconsegna ricap??? nella stessa forma è reso debitori il tutto ciò mancante.

Sia tenuto egli à mantenerli coppersi soleri, balconi, Porte, tavolazzi, feramenta(?) et altro che occorre del suo però che non re(?) pre(?) nella fa... in mancamento del uso in tutta a proprie spese pagandi li maestri e tutto ciò necessario salvo di danni di fuoco, et altro legitimo accidente che doverà dall' Eccellentissimi Sucessori ??? arsi e bonifi? arsi, et in loro(?) ab(???) dall' Illustrissimi Signori Capitani della Città gli dove?? pure con detto inca(??) ??? ??? ??? dal bisogno per erore ancor quanto dallo stesso custodi?? nella sudetta forma; potrà aconciar li Ponti con l'aiuto de tavolazzi di Rovere della Munizione(?) pagando egli le maestranze ???.

Non potranno (possono) gli Illustrissimi Rettori astringer il medesimo ad alcuna fatom(???) straordinaria fatti delli puntate nel inventario dovendo? egli imed.(?) ca(?) il Palazzo Prefetizio atrovandosi aconciato, non potendo disfio(?) che l'Eccellentissimo Sucessore fati gli'altri due agiustare, il che con poca spesa possa farsi perche resti adempito l'apalto, et in ??? tempo stesso introdotto la ??? che è p???, che doverà principiare il primo di maggio venturo. Doveva godere nel suo delle maestranze l'avantagio solito de pagamento che si fara' (?) del Pubblico, è siamo obligato a continuare con le stesse merced(?) cosi pure nella spesa de Materiali giusto il praticato nel Pubblico servitio, il tutto perche sia afermato dal Eccellentissimo Senato à Pubblica e privata cautione della di Lui ?atualità è sufienza si come molto si prometiamo, cosi dal di lui zelo et aplicatione, sara il Principe a ricevere il bramato frutto. Il Regim.to della pat. ordina?? one?? per la dovuta or?? in questo l??.

Zara di 31 Marzo 1680

### Arhivski prilog 5.

ASVe. Savio Cassier, busta 640. Somario delli Ristauri delli Palazzi Pubblici. Ristretti delle Spese incontrate per Pubbliche Fabbriche dell'Istria, Dalmazia e Levante – nel Decennio dall'Anno 1768 – sino tutto l'Anno 1777 – che appariscono tralli Registri del Magistrato Eccmo di Deputati et Aggiunti alla Provision del Danaro

	In Anni Dieci	All'Anno
Per Affiti a N.N. H.H. Rappresentanti dell'Istria, Dalmazia e Levant _____ Eff.vi _ Z	3029.9	Z_ 302.1
Per Ristauri di Palazzi e Prigioni dell'Istria, Dalmazia e Levante _____,	4103.13	„_ 4?/13

<i>Per Ristauri Palazzi, e Prigioni e Cassi di Provincia Istria, Dalmazia e Levante _____,</i>	4837:8	„_ 483:17
<i>Per Ristauri di altre Pubbliche Fabbriche dell'Istria Dalmazia e Levante _____,</i>	6732:5	„_ 673:5
<i>Per Ristauri di Strade e Ponti dell'Istria, Dalmazia E Levante _____,</i>	8540:6	„_ 854:1
<i>Per Ristauri di Mura, Porte e Fortificazioni, Istria, Dalmazia e Levante _____,</i>	305:13	„_ 30:13
<i>Suffragij e Ristauri di Chiese, a Monasteri, Istria, Dalmazia e Levante _____,</i>	1300:_	„_ 130:_
<i>Spesi per arginstare Fiumi, Palchi etc. Istria, Dalmazia e Levante _____,</i>	2676: 6	„_ 2 67:15
<i>Spesi per le Saline d'Istria e Pago _____,</i>	7280: _	„_ 728:_
	<hr/>	
	39221.12	3922.17



## SUL RESTAURO E LA MANUTENZIONE DEI PALAZZI PUBBLICI IN DALMAZIA DURANTE IL XVII E XVIII SECOLO

Darka Bilić – Krasanka Majer Jurišić

Nell'articolo si considera il rapporto del governo veneziano nei confronti degli edifici statali destinati al governo, all'amministrazione e alla magistratura. Si presentano le varie attività incluse nei progetti di restauro, la complessità dell'amministrazione e dei finanziamenti, come anche la documentazione che prese corpo in quell'occasione. Si tratta anche dei tentativi di creare normative legali per la manutenzione degli edifici pubblici.

Nel corso del XVII secolo i palazzi pubblici erano ancora in uno stato di conservazione relativamente buono. Esisteva un sistema regolare di finanziamenti dalla cassa statale e locale per la loro manutenzione, e le spese straordinarie dovevano essere approvate dal Senato. Ma, con il passare del tempo quel sistema si dimostrò insufficiente e molto spesso lento ed anche i restauri ai palazzi duravano più del previsto, ciò che in certi casi risultò nell'aumento delle spese e nel peggioramento dello stato degli edifici. Nelle città i lavori ai palazzi pubblici dalla prima metà del XVII secolo furono affidati al *protto delle pubbliche fabbriche*, impegnato regolarmente nella stesura dei preventivi e nella supervisione dei lavori. D'altra parte, a Zara nell'anno 1680 fu nominata una persona incaricata di controllare lo stato dei pubblici edifici e di organizzarne il restauro, e questa sarebbe la prima testimonianza giuntaci sull'organizzazione di un sistema di manutenzione di questi edifici nell'ambito del governo veneziano in Dalmazia.

Il processo di rinnovamento dei pubblici palazzi che era in funzione nel XVII secolo e che includeva maestri e ingegneri al servizio dello stato, alla fine del secolo fu completato dall'organizzazione della manutenzione attraverso il servizio di quartimaestro. Ma, secondo i dati sullo stato dei palazzi pubblici nella seconda metà del 18 secolo, appare evidente che questa politica non diede frutti per carenza di mezzi.

Su tutto il territorio della Repubblica di Venezia si presentano nel XVIII secolo gli stessi identici problemi legati al restauro e alla manutenzione degli edifici pubblici. Perfino nelle immediate vicinanze della capitale della Repubblica, nelle città nel retroterra veneziano, i palazzi pubblici vanno in rovina, e lo stato è costretto a pagare dalle sue casse l'affitto di residenze private come sedi dei suoi rappresentanti, proprio come in Dalmazia. L'amministrazione veneziana è consapevole che la manutenzione dei palazzi pubblici è un grosso peso per la cassa statale, ma lo è anche del fatto che gli edifici di proprietà dello stato non sono solo destinati a scopi pratici, ma sono simboli della dignità della Repubblica.

Il restauro dei palazzi pubblici nel XVIII secolo era limitato all'esecuzione degli interventi più indispensabili con le spese del denaro statale ridotte al minimo, essendo grande la necessità di restauro, ma scarse le disponibilità dello stato. Per questo motivo alcuni dei palazzi pubblici non poterono più essere sfruttati al meglio. Nell'impossibilità di trovare una soluzione duratura a questo problema, lo stato nell'anno 1740 pretese dai suoi corpi di respingere la maggior parte

delle richieste di restauro dei pubblici palazzi. Nel frattempo si cercò di vendere i palazzi pubblici o di offrirli in affitto ai corpi pubblici locali che in cambio dovevano assicurarne la manutenzione. I pubblici rappresentanti erano alloggiati in residenze private che spesso non erano degne della loro carica e funzione. Ma, nessuna delle soluzioni proposte ebbe successo nella prassi. Infatti, con la vendita dei palazzi in rovina inadatti ad essere abitati non fu possibile coprire le spese di trasferimento in nuove sedi, né procurarsi il denaro necessario a sistemare a lungo termine i rappresentanti dello stato in residenze private.

Il massimo sviluppo del sistema di restauro e manutenzione dei palazzi pubblici in Dalmazia fu raggiunto per meritevole iniziativa del provveditore generale Angelo Memo sotto forma di documentazione dettagliata degli edifici di proprietà statale e di definizione degli obblighi, e di istituzione della gerarchia dei funzionari statali destinati alla cura. Ma l'iniziativa giunse troppo tardi e rimase senza importanti risultati. Al contrario, la documentazione che risale a quel periodo è di straordinaria utilità e si può considerare uno dei fondamenti della documentazione nella odierna tutela dei monumenti.